

առէն դատարկ քարափանց վրայ: — Կը հասնիս Սուրբ Մարկոսի հրապարակն. արեւն մտեր է, բայց Սուրբ Գէորգ, զանգակաառնը, աղիւսեայ շէնքերն այնպէս վարդապոյնը են ինչպէս դեղձեւույ ծաղիկ մը, և արեւմտեան կողմէն ծիրանեզոյն զորոյն մը, տեսակ մը լուսեղէն փոշի, հնոցի շնչում մի կ'այրէ հորիզոնը: Յարեւելս, ամեն բոլորակութիւնը, ամեն սրածայր զանգակաառնը փայլփուն ծոլէն զուրո կ'եշինեն, նման ակատէ կամ պորփիրի բամակներու և բազմաստեղն ճրագաբանաց. այս անկիւնասայրը և կատարը, նորօրինակ յառակութեամբ մը կը կտրին երկնային մեծ կոնքը, և երկնքի բոլորովին վարը հանգչած կը տեսնուի հեւաւոր զմրուխտի պոյն մը:

Հոգաբարձուաց կամարակապերու ներքեւ կը սկսին վառուիլ լոյսերու փունջեր. կը նստիս ի սրճարանի փլորեան՝ փորրիկ սենեկաց մէջ, որոնք զրուսզուած են մեծ հայելիներով և այլբանական ծիծաղկոտ կերպարանքներով. կիսափակ աշքերդ ներքուստ կը հետեւին օրուան պատկերներուն, որոնք իբրեւ երազ մը կը կարգաւորուին և կը փոփոխուին. բերնիկ

մէջ կը թողուս որ հային անուշահոտ օշաբակներն, յետոյ զանոնք կը տաքցնես համեղ սրճով մը, որուն նման Եւրոպայոյ մէջ ուրիշ տեղ չի գտուիր. արեւելեան ծխախոտ կը քաշես, և կը տեսնես ասջեւդ մեռաբոնայ շրջագծեալով՝ շնորհաւուք, պնտապարզ ծաղկափառաւ կանայք՝ որոնք լուս ու մուշ կը դնեն սեղանին վրայ նարգէս կամ մանիշակներ: Այն միջոցին հրապարակն լեցուած է բազմութեամբ. ոեաւ ամբօք մը կը ողագայ և կը շարժի լոյսերով զծուած ստուերին մէջ. շրջուն երամիշտք կ'երգեն կամ նուագահանդէս մը կը ձեւացնեն ջութակներով և տասփոյններով: — Վեր կ'եշինես, և անաշաւ ժուն ստուերներով լեցուած հրապարակին ետեւը, լուսաւոր և զուարթ կրպակներու կրկին ծոպի մը ծայրը, կը տեսնուի Սուրբ Մարկոս. իւր արեւելեան անսովոր բուսականութիւնն, իւր կոճէզներն, իւր փուշերն, իւր արձաններու ցանցակերպ գործուածքն, իւր գաւթիներու սեւա խոռոչներն, որոնք կը կտրուին երկու կամ երեք լապտերներու զոյզովմանց ներքեւ:

Շաքայարեկի

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

1870Ի ՊԱՏԿԵՐԱԶՄԻՆ ՊԱՏՃԱՌՈՅԵՐԸ 2

Քուս և հինգ տարի է յորմէ հետէ Գաղղիայ պատերազմ՝ հրաշարակեց Պրուսիոյ դէմ, և սկսաւ այն ահաւոր կռիւր՝ որ պատճառ եղաւ Գերմանական միութեան. այժմ՝ անխարկ մը տանք անցելուն, և քննենք թէ ինչ էին այս նշանաւոր պատերազմին պատճառները Գաղղ.

1. Թէպէտ և շատ անգամ՝ և զանազան կերպով գրուած է փռանկ-Պրուսիական պատերազմին պատճառաց մասին, սակայն անօգուտ չենք համարի անգամ մը ևս խօսիլ անոր վրայ. — մանաւանդ անոր քսան և հինգերորդ տարեկարծին առթիւ, — այս օրբառածովս, որուն աղբիւրներն են ոչ միայն գերմանացի, այլ և զգոյցիացի, իտալացի և անգղիացի նմաւ հեղինակք և զործոյս տեղեակ անձինք: Հետազոտութեան է մասնաւորապէս՝ Հոգեւորական իշխանին՝ Սպանիոյ թագին թիկնածութեան մասը:

դիոյ ընդհանրութիւնը, մանաւանդ ուսեայ մասը, չէր կրնար հանգուածել որ Պրուսիա փառաւոր յաղթութիւններ ընէ ընդդէմ Վեստրիոյ. և մեծաքայլ յառաջդիմէ դէպ ի Գերմանական միութիւն՝ առանց փոքր երկիր մը զիջանելու կամ հպատակութեան ցոյց մ'ընելու Գաղղիոյ, վասն զի ուռանց այս վերջնոյս հրամանին՝ գրեթէ կարելի չէր Եւրոպայոյ մէջ և ոչ իսկ թնդանօթի հարուած մի արձակել: Գեներալրացի պատեւրազով բարոյական պարտութիւն մը համարուեցաւ նոյն իսկ Գաղղիոյ հասարակութեան. և Սպաղիայի փրէժանդրութիւնն եղաւ նշանաբան մը բոլորեղակ Գաղղիոյ:

Վրէժխնդրութեան ոգին նոր արթնցած չէր Գաղղիացոց մէջ. վասն զի զայն յայտնի ցուցնէ էին նաև Վարդուղի պատերազմէն վերջնակայն այն անգամ վարչութիւնը կրցաւ խո-

հեմոթեմամբ զսպել, թէ և անպակաս էին վերստին թաղել իր ցոյցեր և գրութիւնք։ Ուրեմն ո՞վ պատճառ եղաւ մոյիգին պատերազմին, 1870 ի յուլիս ամսոյն մէջ։

Այս հարցմանն հաստատութեամբ կը պատահանէր, հետեւեալ շատ մը երևելի հեղինակաց գրութեանց, որոնց անունները աւելորդ կը համարէր յիշել հոս մի առ մի։

Փաղղիոյ մէջ ամենէն աւելի եռանդացին պատկանէր պատերազմի՝ պահպանողական Բուսպարդիանք էին, որոնք վերահաս կը դատէին կայսրութեան կործանումը՝ Նապոլէոն Գի բռնած ազատական ընթացից պատճառաւ, և կը կարծէին՝ թէ միայն անկող և յաղթանակաւոր պատերազմ մը կրնար վերահաստատել բացարձակ կայսրութիւնը։ Բռնապարտեանց զօրակիցն էին նաև հզօր և խաղաղար կղերականներն, որոնք լաւ աչքը չէին նայեր նորադանդ Պրուսիոյ և իւր դաշնակից Վիկտոր Էմանուէլի և Կղզայախի Էլէզեցեայ յաղթութիւնքը։ Այս երկու կուսակցութիւնք կրցան ազգու ընել իրենց ձայնը Պարիսու արքունեաց մէջ՝ Նապոլէոն պատերազմի հակամէտ չլինելով, ուղեղ խաղաղութիւն գտնող՝ նոսր լանդով ատոմարակն Պրուսիոյ բարեկամական դաշինքներ, մի քանի երկիրներ ձեռք բերելու համար։ Իսկայն չյաւնդեցաւ։ Այնպէս նաև զինչիս Փաղղիոյ հետ միացնելու փորձն ի գերեւ եղաւ՝ Տրէր-Սրբանի Բելցիոյ կառավարութեան գլխաւորին ձեռքով։ Իսկ Պրուսիոյ միւս կողմանէ խռնամութեամբ յառաջ կը խաղար, առանց կանգ առնելու Գերմանական միութեան ձաթմունք մէջ։ Նապոլէոն այս պարտաւնդէն այլալոյժ և զայրացած, առաջարկեց Սատրիոյ և Իտալիոյ՝ երրեքու դաշնակցութիւն մի կազմել, որուն նպատակն պիտի ըլլար, անմէ զնել Պրուսիոյ իշխանասիրութեան և առաջ Սատրիոյ այն զիջքը, զոր յառաջագոյն ունէր Գերմանիոյ մէջ։

Այս ծրարիքը անյախող ելք ունեցաւ՝ մասնաւորապէս Սատրիոյ վարութեան պիտաւորին՝ Վոմա Բէստի զիմարութեամբ։ Վոմա զի սա կ'ուզէր որ, ինչ և իյէ կերպով, հաւասարակցութիւն պատուի Փաղղիոյ և Պրուսիոյ մէջ։ Ուստի և մեծապէս պաշտպան էր խաղաղութեան։ Ըստ այսմ՝ ի Պարիս բնակող իւր ներկայացուցչին որկոծ հրահանգաց մէջ՝ միտմեբով ընդգէմ Պրուսիոյ՝ յարձակողական դաշնակցութեան գաղափարը։ Ուրեմն կոմսն Բէստի կը հաւանէր որ երեք սկեսութիւնք հաստատեն իրենց մէջ դաշնակցութիւն մը՝ բայց զուտ պաշտպանական։ Իսկ գալով միտման գործառնութեան մը, կը հաւանէր ևս որ նոքա պարտաւորութիւն մերթ ընդ մերթ համաձայնել իրենց հետ, ուր որ հարկն պահանջէր։ Իսկ Նապոլէոն այդանով չզոհացած, 1869 ի յունիսին մէկդի ձգեց դաշնակցութեան խորհուրդը։ Այս ատոյգ և անծխալի իրողութիւնք վերջ պիտի տայէ Պարիսու, Վիեննայի և Փլորիւնիոյ մէջ կատարուած մեծ դաւակցութեան առասպելաւիպին, զոր Գարման դուքան հնարք էր, և զոր լազմաբիւս պատմարանք՝ իբրև ատոյգ էր յիշատակին։ Այսինքն թէ, և Ոչ ոք այն իրէք պէ-

տութիւններէն սերտ դաշնակցութիւն պիտի ընէր Ռուսիոյ մը հետ, առանց յառաջագոյն իմացնելու զայն միւս երկու պետութեանց։

1870 ի մարտ ամսոյն մէջ արթիւրեան Աւստրիոյ, ապարապետ աւստրիական բանակին, զքստանաց ճանապարհորդութիւնն մ'ընելով, կանգ առաւ ի Պարիս, ուր Նապոլէոնի թախանանաց տեղի տալով, դաշնակցական և պատահական պատերազմ մը յատակադիր չլինեց, ըստ որում՝ աւստրիական և իտալական բանակներն միացած գլղիական բանակի մը հետ, պիտի բռնադատէին ի խաղաղութիւն՝ հարաւային Գերմանիան, մինչդեռ Փաղղիական ուժոյն ստուարագոյն մասը գանձական բանակին հետ միացած, պիտի յարձակեր Պրուսիոյ վրայ։ Սակայն աւստրիացի բարեգործը յայտնապէս ըստ Նապոլէոնին, թէ գաղղիական բանակը այնքան զօրաւոր չէր երևնար իրեն, որով կարենար միայնակ պատերազմել Գերմանիոյ հետ։ Եւ խոսելով աւստրիական բանակին դրայ, յայտնեց, որ նա կարող չէր պատերազմել դատել իրեն յառաջ քան զվեց շաբաթ՝ պատրաստութեան։ և թէ՛ զայն կատարաւապէս կորցաւորեաւ համար, պէտք էր բացարձակապէս մէկ և գուցէ երկու տարի։ Ուստի վճռական կերպով ետ կեցուց զնապոլէոն շտապողական պատերազմի մը խորհրդէն։

Նայն տարւոյն յունիսի առաջին օրերը Նապոլէոն՝ Լըբրեօն զօրավարը Վիեննա դրեց, վերջորիշաւ յատակադիրն քննութիւնը յարուսնակելու համար։ Բայց Լըբրեօն ետ դարձաւ թանով՝ որ Փրանկիսկոս Բոլմէի կայսրն անձամբ յայտնէր էր իրեն, որ Նապոլէոն Պրուսիոյ հետ պատերազմի գէպքին մէջ, չէր կրնար աւստրիական զինուց միջամտութեան վրայ վստահել։

Փալով Իտալիոյ հետ դաշնակցութիւն ընելու խորհրդոյն, երկրպալական էր անոր ի գործ դրուելը, քանի որ Ուիլիէ պատմեանցն դեռ ևս կը շարունակէր Հռովմայ մէջ գաղղիացի զուեղ մը պաշել։ Սողոյ է որ Վիկտոր Էմանուէլ յօծարարմիտ էր Փաղղիոյ հետ ըլլալիք դաշնակցութեան, բայց հասարակաց կարծիքը, խորհրդարանի մեծամասնութիւն և պոլտոնաւորանք բացարձակապէս հակառակ էին անոր։ Դարձեալ Նապոլէոն և ոչ իսկ բանակցութիւն մը ըրեր էր սոյն նկատմամբ՝ Նիգրա կռիւն հետ, որ Պարիսու մէջ Իտալիոյ պաշտանական ներկայացուցչին էր։

Այսպէս ուրեմն Փաղղիա բուրովին չեզոք զրից մէջ կը մնար, երբ յանակեղակաւ Լեպոլդ Զոյնեդոլլէան իխանին սպաննական թաղին ինկնածութեան խնդիրն ծախելով, կը սպառնար մեծածաղկ վրդովել Եւրոպիոյ խաղաղութիւնը։

Արդէն իսկ 1868/ն աշնան՝ նաև Լեպոլդ Զոյնեդոլլէանի անունը նշանակուած էր գլխաւոր որ անուանեց մէջ, որոնք կարող էին ընտրել ընծայելի Սպանիոյ թագին։ Այս իշխանը ամենապաւ համաւն ունէր, ուղղափառ էր առանց ծայրայեղութեան, և Պորտուգալի թագաւորին փոխապէս իւր հայրը Անտոն իշխան, ազգա-

կան և հին բարեկամ էր Նապոլէոն Գի, որ շատ աշխատե՛ր էր՝ Ռուսներէն թաղէր Կարօլոս իշխաւնին — կրօններ եղբայր Լէոպոլդի — ստանալ տալու համար, իսկ այն աղգակաւնութիւնը որ ընդ մէջ իշխանական տան Լոյնենզոլլէանի և արքունազարմ ընտանեաց Պրուսիոյ, գիտեմք որ նորա ծագումը քիչ տարի առաջ է։ Կորդեգի համբաւաւոր երեսփոխան մը, Սլաւազար Ի Մագարետոյ, յայտնեցաւ առաջարկեց զԼէոպոլդ իշխանը սպանիական գահուն՝ փետրուար ամսոյն մէջ յամին 1869. և այս թիկնածութեան յաղորդութիւնը օրէ յօր մեծ հաւանակաւ նուիրին կը ստանար, այնքան աւելի, որքան քաղաքաւոր առաջարկեալ իշխաններէն՝ մաս մը մերժե՛ր էին, մաս մ'ալ չէին ճանչցուած Նապոլէոնէն։ Ստորջ է որ 1869ին մարտի մէջ, կամեն Բենեդեկտոսի Գաղտնի դեպքան Ի Բերլին, պատուէր կ'ընդունէր յայտնելու որ Գաղտնի չէր հաւանէր Լէոպոլդ իշխանին ընտրութեան։ Բայց Բենեդեկտոսի, ինչպէս յայտնի է իւր գրութիւններէն, չկատարեց այս պատուէրը, անօգուտ գտնելով ի գործ դնել զայն՝ նոյն տոննետան անշարմար պարապայից մէջ։

1869ին մարտի մէջ, Անտոն իշխանը մտնէ մարտը գիմեց Պրուսիոյ Գուլիելմոս թագաւորին և Բիզմարք կոմսին՝ այս խնդրոյս նկատմամբ իրենց կարծիքն ևս իմանալու համար։ Անենկապետը յանձն չառաւ պատշտանաւորապէս տալ. իսկ թագաւորը քննելով իւր տան օրէնքներն հեցեցուց որ ինքն իրաւունք չունէր արգելելու Լոյնենզոլլէան արքայանի իշխանի՝ չընդունել այն թագը, եթէ նա Պրուսիոյ քաղաքացի ըլլալէն զադրի. բայց այս ալ յայտնի ըստաւ, որ ինքն իրաւ չէր ախորժէր այսպիսի խնդրէ մը։

Նոյն տարւոյն սեպտեմբերի մէջ Սլաւազար Սլաւնիոյ վարդապետն կողմանէ պաշտօնապէս Քերթալով Ի Կիւրմանիա Լէոպոլդ իշխանին Սլաւնիոյ թագը ընծայելու համար. Լոյնենզոլլէանի բոլոր իշխանացն ընտանիքը միացեալ գտաւ Վէյնբուրգի զոնկին մէջ. ուր Լէոպոլդ ազնուութեամբ մերժեց այն առաջարկութիւնը։ Այս ամէնը կատարուեցաւ բոլորովին զազտնի կերպով. Թէպէտ և զՍլաւազար զոնկին ներկայացնողն Պ. Վերթէն էր՝ Պրուսիական դեպքան Ի Մոնակոյ. միայն Բիզմարք տեղեկացաւ այս սոցեկութեան 1870ի փետրուար ամսոյն մէջ, և հազիւ յուրիս մէջ իմացաւ Պ. Վերթէնի այն խնդրոյն մէջ խաղաղած դերը։ Իսկ Անտոն իշխանը խնդրին հաղորդեց Նապոլէոն Գիին, որ ոչ միայն կարեւորութիւն չտեսաւ անոր, այլ և քանի մը շաբաթ վերջ, հիւրընկալելով զԿարօլոս Ռուսներէն իշխանը, մեծ ազնուութեամբ վարդապետ իրեն հետ, և յանձնեց իրեն՝ ընելու Գուլիելմոս թագաւորին, որ «ինքն (Նապոլէոն), մի միայն խողաղութեան հետամուտ էր, և անկեղծութեամբ կը փախաբէր հաստատուն պահել Պրուսիոյ հետ տեղեկաց զհրեցիկ յարաբերութիւնը»։ Աստի կարելի է հետեցնել՝ որ Գաղտնի յուր ընդգրկմութիւն ըրած չէ Լէոպոլդ Լոյնենզոլլէանի՝ Սլաւնիոյ գահուն թիկնածու ընծայուելուն, և մասնաւոր թէ չէ պատած այն

խնդիրը այնքան մեծցնել, մինչև պատերազմի խնդիր մ'ընել զայն։

Բայց Սլաւնիոյ ներքին փրճակն այնպէս էր որ բացարկապէս կարելոր էր միապետութեան վերականգնումը։ Աստի 1870ին փետրուար ամսոյն մէջ, վարդապետը որդեց վերստին գիւմեց թագաւորանց Լոյնենզոլլէան իշխանին։ Մերսիէ Գաղտնի դեպքան Ի Մագարիտ, չժած կեց իր ատելութիւնը ընդդէմ «պրուսիացի» իշխանին, այլ զգոյշ կեցաւ յայտնապէս թշնամութեամբ վարուելու անոր հետ, և Սլաւազար նորէն գնաց Կիւրմանիա Բայց այս անգամ ուղղակի գնաց Ի Բերլին, Պրիմ մարալախտէն — Սլաւնիոյ խնամապետաց գլխաւոր — նամակներ բերելով՝ ալ միայն առ Լէոպոլդ իշխան, այլ ևս ոչ ոք արքայն և առ կոմսն Բիզմարք։ Գուլիելմոս Ա. միտ չի դրաւ անոր աղաչանք, և Լէոպոլդ իշխանը շատ յօժարութիւն ցուցցուց զայն ընդունելու. բայց Բիզմարք առաջարկութիւնը նպաստաւոր դատեց, որով հետևեց կը յուսար այնու միացնել Սլաւնիոյ Կիւրմանիոյ՝ թէ՛ քաղաքականապէս և թէ՛ վաճառականութեամբ, և զայն զիմադրել Գաղտնիոյ։ Սենեկապետին այս դիտաւորութիւնը յայտնապէս կ'երևէ Ռուսներէն Կարօլոս թագաւորին յիշատակարանաց մէջ։ Սլաւայն այս ստորջ է որ ոչ ոք պատերազմի վրայ կը մտաւ ծէր։

Մարտ 15ին ահուրթեան առաջածողով մը գումարուեցաւ, որուն ներկայ գտնուեցան թագաւորը և Պրուսիոյ թագաժառանգ իշխանը, Անտոն և Լէոպոլդ իշխանները, Բիզմարք, Ռուսն. Մալոթէ, Նլայնից, Թիլ, Դէլբրիգ։ Պատշենայք և զօրավար յայտնեցին իրենց կարծիքը որ պէտք է ընդունիլ առաջարկութիւնը։ Անտոն իշխանն ալ այս կարծիքն էր, որովհետև վստահութեամբ կը կարծէր որ Նապոլէոն ևս պիտի հաւանէր. բայց Լէոպոլդ դարձեալ մերժեց։ Այն տուն հեռագրով կանչուեցաւ անոր ուրիշ կրօնաբան իրաւունքներէն մին, Փրեդերիկոս իշխանը, որ կը ճանապարհորդէր Խտալիոյ մէջ. բայց սա ևս որդակի մերժեց զայն, անբաւական համոզելով ինքզինքն այն ծանր պատշենին Ի վերայ այսր ամենայնի Բիզմարք պնդէր որ քաղաքական տեսութեամբ՝ անհրաժեշտ էր որ Լոյնենզոլլէան տան իշխաններէն մին ընդունէ Սլաւնիոյ թագը։ Անտոն իշխանը հաւանեցաւ Բիզմարքին առաջարկութեան, և իւր կոյն Պրուսիացի իրօտներ զրկուեցան Սլաւնիա, այն ահիւ գրութիւնը և հանգամանքներն ջրն, նելու համար։ Սլաւայն ապրիլի մէջ Բիզմարք ծանր կերպով հիւանդանալով, հարկադրեցաւ առողջութիւնը փնտռել ի Վարդին, այստե խնդիրը բոլորովին վերջացած կարծուեցաւ։ Եւ յիշար մայիսի սկիզբը Մաղրեի խորհրդաւորեմ ժխտական պատահաւան մ'ընդունեցան։

Բիզմարք լսելով որ ոչ ոք Լոյնենզոլլէանի տունէն յանձն կ'առնու Սլաւնիոյ թագը, շատ տհաճեցաւ և գրեց Պրիմ մարալախտին՝ յորդորելով զինքը որ երբեք չկատի իւր խորհրդէն, և անկից վերջ ուղղակի դիմէ Լէոպոլդ իշխանին և ոչ թէ Պրուսիական պետութեան։

Իրխանքը նորարար խնդրանքը առնել սկսաւ երկմտելով մանաւանդ որ իւր հայրը և Բիգիտորը պնդեալէս կը թախանձէին որպէս զի ընդունել, և պրոստիտուցի լրտեսներն Սպանիոյ մասին գտնադնելի տեղեկութիւններն կը բերէին:

Պրիմ՝ իմանալով նոր փոփոխութիւնը, դարձեալ գրկեց զՍպաղար, այլ այս անգամ ի Սիգմարիցէն, ուր սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ, և հուսկ ապա յունիսի 20ին (1870) Լէոպոլտ իշխանը ի ընդունելը թաքը, առանց յառաջագոյն ծանուցանելու զայն Գուլիէլմոս թագաւորին որ, ինչպէս ըսինք, միշտ ընդգնանցեր էր այս խնդրոյս: Հետեւաբար երբ անսպասուելիքն այս լուրը առաւ, ուրիշ բան չկարողացաւ ընել: Բայց եթէ տարտամ մ անորով մտքը հաւանութիւն տալ եղածին:

Այս է ահաւասիկ Լէոպոլտ Լոյսենզոլլէանի Սպանիոյ գահուն ընտրելի ընծայանելուն ստոյգ պատճառները, որուն ծագումն առանց Պրուսիոյ գործակցութեան եղաւ: Պրուսիոյ վարչութիւնը ոչ երբեք պաշտօնապէս զբաղեցաւ այս խնդրոյս, և ընդունելութիւնն զրկուեցաւ ի Սպանիա, առանց Պրուսիական միջնադատութեան, և մանաւանդ թէ ընդդէմ կամաց թագաւորին: Հիմարիս է որ Բիգմարը մեծապէս օգնեց անոր, Կերմանիոյ ընդդէմ Գաղղիոյ շահերուն նպատակով դիմամար: Բայց ինքը չէր կարող, որ և է կերպով, նախատեսել որ այս բանն պատերազմի գրգռու մը պիտի ըլլար, մանաւանդ թէ, Գաղղիոյ ոչ մի պետական անձ յայտնապէս ընդդիմացեր էր այն թիկնածութեան, որուն վրայ 20 ամէս է վեր կը վիճաւաւորուէր:

Պրուսիոյ Գուլիէլմոս թագաւորը խաղաղութեամբ գնաց Եմմի Վրերը, և իր պաշտօնեայքը առտ և անդ ցրուեցան, ամառնային արձակուրդը վայելելու համար: ամենայն ինչ խաղաղ կը թուէր: Նապոլէոն ահա ասոր կը փափաքէր, և ճիշտ այս առտնս ունեցեր էր այն դժուրակ արտը, որ զինքն ի գերեզման պիտի փութացնէր: Բայց նոյնպէս չէր մտածեր իր արտաքին գործոց պատօնեայն Կրամմի գլուխը՝ ամենիոսերմով թշնամի Պրուսիոյ: Այս երբ քարոզացաւ այն պայտածին (30 մայիս 1870), հաստատապէս որոշեց՝ առաջին առթիւ իրենար նենցնել զՊրուսիա, և աննչցնել անոր Գաղղիոյ գերազանցութիւնը: Լէոպոլտ Լոյսենզոլլէանի՝ Սպանիոյ գահուն ընտրելի ընծայանելուն պաշտօնական լուրը յարմար առիթ համարեցաւ՝ իւր խորհուրդներն ի գործ դնելու: Ինքն այս թիկնածութիւնը կը նկատէր՝ իբր երկար ա՛-

տենէ ի վեր Պրուսիոյ պատարասած դաւ մը, զԳաղղիոյ նուաստացնելու և թշնամանելու: որոյ համար ոչ միայն մեկնութիւն պահանջեց Բիգլինի խորհրդարանէն, այլ և յստաջ քան պատանելու պատասխանի՝ լրագիրներն նոյն խընդակով զբաղեցուց, և յուլիսի 16ին երեսփոխանաց ժողովոյն ներկայացուց զայն այնպիսի թընդամուսկուն և սպառնալից կերպով որ հասարակաց կարծիքն, արդէն իսկ հաւատարակ Պրուսիոյ, կարգէ դուրս զայրացաւ անոր համար: Մայրաքաղաք Բեռլինը, կզերականք և Պարիսը մամուլը արծարծեցին կրակից, և այսուհետեւ գուրքը կարողացաւ յաղթել չլապտելուի և խորհրդարանի նախագահին Ուլիվէի ընդդիմութեանց, և յուլիսի 7ին Լը-Սուրի և Բենետտիի ձեռքը ազդարարեց Պրուսիոյ վարչութիւնն և առաջինն Գուլիէլմոս Սպանիա, որ խափանէն Լէոպոլտ իշխանին ընտրութիւնը:

Բիգմարը որ նոյն ատեն ի վարդին կը գրտնուէր, այս լուրն առնելով սաստիկ զայրացաւ, և Թիլի յանձնարարեց պատասխանելու թէ Պրուսիա թիկնածութեան խնդրոյն մէջ մասն չունէր, և թէ նա կը վերաբերէր միայն Լէոպոլտին և Սպանիոյ: Նոյնպիսի յայտարարութիւն եղաւ նաև առ ներկայացուցիչս այլ պետութիւնաց:

Նոգականապէս Գուլիէլմոս թէ և մեծապէս վշտացեալ՝ Գաղղիոյ ընդդէմ Պրուսիոյ ըրած յարձակումներն, ի վերայ այս ամենայն յայտնեց Բենետտիի որ ինքն ամէն բանէ առաջ խաղաղութեան ցանկացող էր: Սակայն Գրամմի առ Բենետտիի ուղարկած մի գլխի միտոյ հեռագիրք ուրիշ հնարք մտածելու թող չտունին՝ բայց միայն ընտրել հետեւեալներէն մին. կամ այդ թիկնածութիւնը խափանել, և կամ ընդունիլ պատերազմը: Բոլորս 10ին Պրուսիոյ թագաւորը զրկել Սպանիոյ հրամանատարութիւնը և Լեոպոլտ Լոյսենզոլլէան, զինքը համազելու համար որ խորհուրդ տայ որդւոյն՝ հրաժարիլ, և յիշուի, յուլիսի 12ին Սուսոն իրխանը հրապարակեց Պրիմ մարտիախտին իր որդւոյն հրաժարիլ: Նոյնն իմացուց նաև Սլոգացայի Սպանիոյ դեսպանին ի Պարիս: Արդէն նախընթաց յոր Գուլիէլմոս ըսած էր Բենետտիի որ ինքը խորհուրդ տուեր էր հրաժարումն ընդունելու, և փութահեռութեամբ անոր կատարման կը սպասէր:

Այսու դարձեալ խաղաղութիւնը ապահով կը թուէր: սակայն այս բանն Պրուսիոյ համար մեծ նուաստութիւն մէջ էր, և բովանդակ Կերմանիա չէր կարող սիրով հանդուրժել անոր: Բիգմարը, որուն թագաւորը՝ վերոյիշեալ դէպքերէն տագնապած, և ոչ իսկ խորհուրդ չարցուցեր էր, հաստատապէս որոշեց որ հրաժարականը տալուն իսկ չլապտելու կը ցնծար և իսկոյն կ'իմացներ Վիեննայի և Տուրինի ար-

1. Անտարակցայ այս և այս օրինակ անհիմն մեկնութիւնք՝ գերմանական թերթերէ փոխ առնուած են. ոյր երբ կը յայտարարէին անդիգիստան վարչութեան թէ՛ թագաւորը քաննելու մասնակցած չէր Լէոպոլտ իշխանին անձնապէս բանազնադրութեանց, անդիգիստան մասնաջ իրաւամբ կը պահարարակէին այս փոխառական խօսքերը, բոլորով թէ՛ «Ոչ որ այնքան միտմաւ է որ կարենայ հաստատապէս Պրիմ նախորդ և Լէոպոլտ ընդունել և սպանական թագաւոր Գրամմի Պրուսիոյ պատգովմութեան արտաքինութեան անձնապէս»:

2. Թայմս լրագիրը (7 յուլիս 1870) կը գրէ. Գաղղիական զինուորագործութեան պայտեւ բարբոցեղուն վրայ պէտք չէ գործարման, այլ զայն զբաղողին (Պրուսիոյ) անխնամութեան վրայ:

գունեաց եր' պատերազմի առիթն այլ ևս հե-
ռացեր որ' Յուլիոս 13ին, Կէսարուն ժամը 3ին,
Կոման Կիզար ունենդորութիւն մ' ընդունելով
Նապոլէոնէն, ուրախակից եղաւ՝ Վաղդիոյ ասու-
ցած յալոդութեան համար, և ըստ իրեն
« Պրուսիա կը գլխունի Պրուսիան դքսին փոսմ պա-
հանջմանց. սա Վաղդիոյ համար բարոյական մի
ածն յաղթութիւն ըսել է, մանաւանդ որ ա-
ռանց արինհնդութեան կատարուած է »: Եւ
աւելցուց թէ այլ ևս յուսարի էր որ խաղաղու-
թիւնն պտհուէր: — « Ստոյգ է » պատասխա-
նեց կայսրը. « և ես այնպէս կը համարիմ որ
Հնչեղդոյլէոն իշխանին հրաժարումն, այն խն-
դոյնն գոհացուցիչ լուծումն էր, և կը վերցը-
նէր 'ի միջոյ, գոնեա առ այժմ, պատերազմի
ամեն առիթը:

Բայց ի Պարիս պատերազմաւոր կուսակցու-
թիւնը և դուքան Վրամուն գեա գոհ չէին: Այս
վերջինն ուզց Պրուսիոյ խոնարհումը յետին
աստիճանին հասցնել: Ուրիշի է Նապոլէոն հր-
կազրեցան տեղի տալ Վրամունի, արջունակա-
նաց, կզբիրեն, մամուլ և խորհրդարանի բռնա-
դատութեանց: Եւ մինչդեռ բարեհաճ պետու-
թիւնը կ'աղաչէին Վաղդիոյ վարչութեան որ
ըլլայ թէ նորանոր կնճիւղներ յարուցանէ, ի-
րիկունը յուլիոս 13ին Վրամուն գոգքը նորեն
մէջ տեղ ելաւ նորորինակ, անլոր պահանջմամբ,
այսինքն թէ Պրուսիոյ թագաւորը ներողութեան
նմանակ մը պէտք է գրէ առ կայսրն Վաղդիոյ,
յորով երախաւոր պիտի ըլլար որ ապագային
մէջ թող պիտի չտայ որ Լէսպոլզ իշխանը Սպա-
նիոյ զահուն բարձրանայ: 1:

Ժողովուրդը Վրամուն գքսին ճարտարութեամբ
դարձեալ բորբոքուած, եռանդազին գոլեց ա-
նոր անվհճերութիւնը: Բայց Վուրիէմուս Ա. թէ
և յօժարմաւ ի հաշտութիւն, բացորձանակալէս
մեղեց այս նոր խոնարհութիւնը, որ Պրուսիոյ
համար բարոյական մահ պիտի լինէր: Անու
հանդերձ դարձեալ Բենետեղգիին հետ բարե-
կամարար վարուեցաւ: Բայց երբ վերլուայէս
հրաժարեցաւ անձամբ խօսելու նոր խնդրուած
յայտարարութեան մասին, ծանոց Բենետեղ-
գիի' անկից վերջ գիմելու առ վարչութիւն
Պրուսիոյ:

Բիզմարքի որոշողութիւնքն աւելի հաստատուն
էին քան թագաւորինը: Նա ուրախութեամբ
նկատեց որ Վաղդիոյ վարչութիւնն սկսաւ գէպի
անխրաւութեան կողմն հակիլ: և միտքը դրաւ
չտապել այլ ևս անխուսափելի պատերազմին
չոհնդը, որոյ յալոդ ելից վրայ ընաւ չէր տա-

րուուսեր: Իւր շտապելուն պատճառը երկու
էին. նախ՝ որ և է կերպով կ'ուզէր խոյս տալ
վտանգէն՝ որ մի գուցէ Պրուսիա, միտ տեղի
տալով, կորսնցնէ Վերմանիոյ մէջ ունեցած
փոքր երկրները. երկրորդ՝ եթէ պատերազմն
ստոր մի ևս յապաղէր, չէր յուսար որ բու-
վանդակ Եւրոպիոյ հասարակաց կարծիքն իր
կողմն ըլլար, ինչպէս որ էր նոյն պահուն 2:
Ուստի փութով գործել սկսաւ, նախ և յառա-
ջ, ըստ կամն յապաւելով և աւելցունելով այն հե-
ռագիրը, զոր թագաւորը Եմանէ առ ինքն ուղ-
կելով, կը հաղորդէր իրեն այն տեղ հանգիստմ
միտքէպքն: Բիզմարք հեռագիրը այնպիսի կեր-
պով փոփոխած էր, որ բարոյովին հակառակը
ի' իմացուէր, քան ինչ որ իրօք ըսել կ'ուզէր
թագաւորը. « Եստու՝ հաւատարի կը թանջնէր
որ ինքն ընդմիջած ըլլայ ամեն բանագնացու-
թիւն Վաղդիոյ նախարակին հետ: Թուն և Մոլա-
քէ զօրավարաց կարգէ դուրս հանոյ թուեցա-
լս խաղաղական հեռագիրը որ, ինչպէս կը
յուսացուէր, չձ ժամուց մէջ ամեն կողմն տա-
րածուելով, մեծամեծ արգասիք ունեցաւ Վեր-
մանիոյ և Վաղդիոյ մէջ: Այս տպաւորութիւնը
անցնելու համար Բիզմարք անմիջապէս Պա-
րիսէն կանչեց զվերթէոն Կերմանիոյ դեսպանը,
յանցաւոր համարելով ճիշդը, որովհետեւ իշմ
հաղորդէր էր Վրամուն գքսին իբր պահանջ-
մանը. և բոլոր Կերմանիա ցնծալից ծափա-
հարութեամբ ընդունեցաւ Բիզմարքին այս աղ-
գոյ վարժութիւնը, որով այլ ևս կը փարատէին
սկարութեան ամեն կասկածանք:

Այսպէս երբ Վաղդիոյ վարչութիւնը յանալին
կայս խեց այս բռնաւ որոշողութիւնը, սկսաւ
լքանիլ: Եւ թէպէտ Լըբեօֆ պատերազմի
պաշտօնեայն և Վրամուն գուց գեա ևս կը
պնդէին որ պատերազմի պատրաստութիւնը
անհետին, սակայն յուլիոս 14ին զուարուած
երեսփոխանաց ժողովոյն մէջ, ուրիշ անօրինումն
չառացան, բայց միայն որ կարեւան զօրքը շար-
ժուն պիտիակ մէջ գնէր, մինչդեռ կայսրը, օգ-
նական ունենալով գլխիվիէ, հաշտութեան փորձ
փորձի կ'առաւարկէր, և իրօք կրցաւ ընդու-
նելի ընել եւրոպական վեհաժողովոյ մը զաւ-
մարման առաւարկը, որոյ նպատակն պիտի ըլ-
լար՝ խնդրոյն վերջ ապ: Երեկոյեան ժամը վե-

2. Կրեանց իւր շտապելուն երրորդ պատճառ մի ևս
յաւելաւ, այսինքն՝ որովհետեւ ինքը լաւ գիտէր որ
Վաղդիա անհետին պատերազմի պատրաստութիւն չէր
տեսած, մինչդեռ Մոլաքէ արգէն իսկ վեց ամիս առաջ
թագաւորին հաւատութեամբ Վաղդիոյ դէմ պատերազ-
մի ծրագիրը մը շինելով, ծածուկ հաղորդէր էր զայն
գինեղաբաց:

3. Բիզմարք այս հեռադրական խաղաղախոթութիւնն ը-
նելով ուրիշ նպատակ չունէր, բայց եթէ հասարակաց
կարծիքը զբռնէ և պատերազմն անխուսափելի ընել,
որուն ինքն յարկ ստանայ կը փախալէր. և այս յայտնի
է իւր ու չառ ծանօթ այլ զայս օտոյգ խօսքէն, զոր ի կառ-
աւէն ըսաւ որ մը (1863) Պրուքէ-Էլնդին կամին « Ես
պատերազմ կ'ուզեմ, որպէս զի իմ թաղաւորս [կայսր
ընծմ, և պատակով գիքն 'ի Հոլովմ' կայսր նորադեռն
Կերմանիոյ »:

1. Հակա Բիզմարքի' նշանդիտի կարծիք մ' ունենայն
յայտնի է՝ իւր առ Լըֆաուս Անգլիոյ գետպանին ըսած
խօսքէն. « Ենտ այսպէս դիպաւ և անցիք՝ Պրուսիա
պաշտենաւ պէտք է ապագային համար երաշխաւորու-
թիւն մի պահանջէ ի Վաղդիոյ, զոր կամ չէզոք պետու-
թեանը առնէ և կամ պաշտօնական կերպով մը պէտք
է կատարէ »:

Այս և հետեւեալ ծանօթութիւնն յաւելան ի թարգ-
մանէն.

2. ֆ. Ե.

ցին, երբ երեսփոխանաց ժողովն վերջանալով, Նապոլէոն ընթրիք ընելու կ'երթար, ուրախութեամբ ըսաւ. քովը գտնուող պաշտօնէից. « Գե. Հովթիւն Աստուծոյ, կրնայ պաշտօնակիցդ թա. կել, խաղաղութիւնն հաստատեցաւ »:

Յետ ընթրիաց նա առանձնացեր էր ներքնասենիակը, երբ դուքսն Գրամսն և շերտիմսն Դաւիթ՝ խորհրդարանի մէջ աշակողանանց զըլխաւորը, ստիպողական ունկնդրութիւն մի խնդրեցին, որ և շնորհեցաւ: Քիչ վերջ կայսրը կոնշել տուաւ զկայսրուհին. և երբ խօսակցութեան զակնինը վերադարձաւ, բոլորովին զանաթափ և նուաղեալ վիճակի մէջ էր. պատեւ տերազմով վերջականապէս որդեաւած էր: Եմսի խորհրդարանու հետագային, հաղորդակցութիւնն յարգունիս Եւրոպոյի, իւր արգասիքն ունեցեալ էր, զի այլ ևս զրդուութիւնը Գաղղիոյ կողմէնէ եղած կը համարուէր: Կոմսն Նիգրա իւր Յիշատակարանաց մէջ յայտնի կ'ըսէ թէ՛ ինքն համոզուած էր որ Գաղղիոյ կողմանէ եղած պատերազմի յայտարարութեան պատճառն ոչ թէ Եմսի միջադէպը, այլ նոյն Եմսի հաշտկաւոր խորհրդարանու հեռագիրն էր: Վարչութիւնը սպասանացաւ Նապոլէոնի՝ անընդմիջարար գաւէն վար ձգելու զինքն և իւր ցեղը: Եթէ Գաղղիոյ պատուոն հոգ չէր տանէր, Երեսփոխանաց ժողովն, երկնոյեան տասներորդ ժաման դարձեալ զօւժամուտելով, վճռեց պատերազմ հրաւարակել, ի հենուկս կայսր անգոր ընդդիմադրութեանը. և յաճորդ օրը վճռը կարգացուելով Երեսփոխանին և երեսփոխանաց առկու, ընդունելի եղաւ՝ անհամեմատ մեծամասնութեան բուռն ծափահարութեամբ: Այն ատեն նաև Պրուսիա յայտնապէս պատերազմի պատրաստուեալ:

Ողջն Եւրոպոս սկսաւ մեղադրել Գաղղիոյ վարչութեան բռնած կերպը: Անկողմնաւոր և խնդրոյ տեղեակ պետական անձինք, ինչպէս երբ անգղիացի դիւանագէտն Լաֆտուս, և իսուրացի պաշտօնակալը Լանգա և Սելլա, լաւ ճանչցան որ իրօք Պրուսիա թշնամեւորած էր, մինչդեռ գրգռիչն էր Գաղղիա: Այն ատեն որդեալացաւ՝ այս յետինս չէզոք գրից մէջ թողուլ: Գրուածն օգնութիւն խնդրելով խաղաղի վիճակնտի վնաստաւարտաքին գործոց պաշտօնակալէն, սա՛ ըստ բաւականի վեճմ պատասխան մի տուաւ իրեն թէ՛ իտալիա միայն խաղաղութիւն կ'ուզէր: Նա և թշուառն Նապոլէոն նոյն փա.

փաքն ունէր, որ և յայտնեց Վիքթորիա իւր փախը՝ գերմանական զօրութիւնէն ընկնուելու. և խնդրեց որ Աւստրիա բանակախումբ մ'անցնէ ի Բուենմա, պրուսիական բանակին մի մասն որդեգրէ իրենու համար: Վիքթորիա յայտարարեց ոչ: Աւստրիա բնաւ չէր կարող օգնութիւն ընել, առկայն առաջարկեց այն տւրուհեան միջամտութիւնը՝ խաղաղութիւնն վերահաստատելու համար: Կայսրը մեծ ուրախութեամբ ընդունեցաւ այս յետին անկալութիւնս: Բայց որովհետեւ իւր պաշտօնեայք զայսրոցին կերպով կը մերժէին եւրոպական վեճածողովի մը գաղափարն՝ Նապոլէոն յանձնարարեց աւստրիացի դիւանագիտին (Վիքթորիա) որ աղաչէ Փրանկրուսիոյ Բոլսէփ կայսրը, որպէս զի խնդիրը լուծելու համար, այն վեճածողովը փութայ զուամարի:

Այս այսպիսի ներքին թշուառ տրամադրութեամբ Նապոլէոն կ'առաջնորդէր իւր բանակին գէպի պատերազմի դաշտը, քովհետեւ խաղաղութեան վրայ խօսիլ՝ այլ ևս չատ ուշ էր:

Ուրեմն ստոյգ է որ Բիզմարք փութացուց պատերազմը, բայց այն ատեն միայն, երբ սա աւախտափելի եղաւ, Գաղղիական վարչութեան ընդդէմ Պրուսիոյ ըրած հրապարական անիւրաւ նախատեսանց պատճառաւ: Գե. յուլիսի 20 էր (1870), երբ Անեկականայն այդպէս կ'ըսէր Անգղիոյ դեսպանին. « Եթէ Գաղղիական վարչութիւնը բարեկամաբար առ մեզ դիմէր, աւրափ պիտի ըլլայի, ծառայութիւն մի մատուցանելով կայսր և յայտնելով մեր՝ Գաղղիոյ հետ ունեցած բարի յարաբերութիւնը չկորսնցընելու բաղձանքը. որովհետեւ սա ինձ աւելի նպատասար է, քան եթէ հազալ Սպանիոյ »:

Եւ թէ ստուգիւ ատենք պարզ խօսքը չէին, յայտնի է իւր՝ Վիքթորիայի խնդրոյն մէջ բռնած կերպին, ուր գրեթէ միայնակ ընդդիմանալով զօրականաց, քաղաքագիտական և նոյն իսկ ընդհանուր կարծեաց բուռն թախտանանաց, ապահովեց իրապաղութիւն՝ հրաժարելով գերմանական երկրի մի փոքր մասէն: Ըստ իրենան՝ Գրուտին զգտին և իւր կուսակցաց յայտարարութիւնը Պրուսիոյ նկատմամբ՝ այս երկայարարաւ նուժեան կը վերածուէր: Կամ անօթալից խաւարհուում, ուստի և հրաժարումն յաղագային միութիւնէ, կամ պատերազմ: Միեւն ճայօսը բովանդակ Գերմանիա համոզուած է որ Բիզմարք լաւ գործեւ Նախագահելով զպատերազմ:

